

BOGUSŁAW WOLNIEWICZ
Uniwersytet Warszawski

OCENA WZGLĘDNA ZACHOWAŃ

1. W artykule „Zdarzenie na Ogrodowej”, opublikowanym ze Zbigniewem Musiałem na łamach tygodnika *Najwyższy Czas* (nr 37/2013), zamieściliśmy opis pewnego przejmującego zdarzenia, na swój jednak czas i miejsce nie wyjątkowego. Było to latem 1942 r. przy jednym z wejść do warszawskiego getta. Zdarzenie opowiedział nam niedawno jego naoczny świadek. Wzbudziło w nas ono wiele refleksji i doprowadziło do tezy, którą wyraziliśmy tam tak:

„Relatywnie do okoliczności, Polacy jako naród zachowali się w latach wojny wobec polskich Żydów lepiej niż jakakolwiek inna nacja europejska wobec Żydów swoich”.

Kluczową jest tu klauzula „relatywnie do okoliczności”. Okoliczności te w artykule wskazaliśmy, nie sposób natomiast było wnikać tam w sens samej owej klauzuli, bo to kwestia czysto logiczna. Teraz chcemy ten brak uzupełnić.

Wskazaną klauzulą wyraża się *o c e n a w z g l ę d n a* ludzkich zachowań: zrelatywizowana do sytuacji lub okoliczności, w jakich oceniane zachowanie się pojawiło. Jej przeciwieństwem jest ocena *a b s o l u t n a*. Ta od okoliczności abstrahuje, albo zakłada milcząco – co na jedno wychodzi – że były „normalne” czy „zwykłe”, bliżej ich nie precyzując.

Teza, o której mowa, jest ważna również praktycznie. Dotyczy stosunków polsko-żydowskich, a te stały się od kilkunastu lat terenem ostrych polemik i propagandowych intruzji. Miesza się w tych polemikach historiografię, czyli ustalanie dziejowych faktów, z „polityką historyczną”, czyli z ich oceną według czyichś doraźnych interesów. Troska o logikę stoi na końcu. Stwarza się tylko jej pozory i to dwojako: przez zmacanie pojęć i przez uporczywe powtarzanie wciąż tych samych paralogizmów. Krytykę się ignoruje.

2. Nasze objaśnienie do pojęcia „oceny względnej” sprowadza się do pokazania, że mamy w niej do czynienia z konstrukcją logiczną znaną

jako „iloczyn prosty dwóch porządków częściowych”. Niech Z będzie ogółem ludzkich *z a c h o w a ń* fizycznie możliwych; i niech S będzie ogółem ludzkich *s y t u a c j i* możliwych życiowo. Przyjmujemy, że oba te zbiory – każdy z osobna – są uporządkowane częściowo pewną relacją preferencji. Mamy więc dwa porządki częściowe $(Z, \geq)$ i $(S, \geq)$. Znak $\geq$ znaczy oczywiście w obu razach coś innego.

Tworzymy następnie iloczyn kartezjański obu zbiorów $Z \times S$ i przez ich porządki określamy na nim porządek nowy: dla wszelkich $z \in Z, s \in S$,

$$(*) \quad | \quad (z_1, s_1) \geq (z_2, s_2) \Leftrightarrow z_1 \geq z_2 \wedge s_1 \geq s_2.$$

Mówi się wtedy, że porządek $(Z \times S, \geq)$ jest iloczynem prostym tamtych dwóch.

Na koniec formalizm ten interpretujemy. Formuła $z_1 \geq z_2$ mówi, że pierwsze zachowanie jest bardziej chwalebne (albo mniej naganne) niż drugie. Formuła $s_1 \geq s_2$ mówi, że sytuacja pierwsza jest dla podmiotu trudniejsza życiowo niż druga. Jak zawsze w porządku częściowym, znajdują się też zachowania co do swej chwalebności (albo naganności) *n i e p o r ó w n y w a l n e*; i tak samo sytuacje co do swej życiowej trudności. Piszemy wtedy $z_1 // z_2, s_1 // s_2$. Przewaga danej pary nad inną zachodzi, gdy przynajmniej jedna z jej składowych jest większa od odpowiedniczki (zachowanie chwalebniejsze albo sytuacja trudniejsza), a druga co najmniej równa. Inaczej pary takie są nieporównywalne: $(z_1, s_1) // (z_2, s_2)$.

Parę o postaci $c = (z, s)$ nazwijmy *c z y n e m* podmiotu (albo jego „działaniem”). Formułę $c_1 \geq c_2$ czytamy „czyn c_1 należy *c e n i ć* bardziej (albo *p o t ę p i a ć* mniej) niż czyn c_2 . Mówiąc ściślej: należy go cenić co najmniej na równi z tamtym (albo co najwyżej na równi z nim potępiać). Niech ponadto formuła $c_1 = c_2$ wyraża jedynie *r ó w n o - c e n n o ś ć* obu czynów, nie tożsamość; podobnie formuła $z_1 = z_2$ – równochwalebność albo równonaganność obu zachowań; a formuła $s_1 = s_2$ – równotrudność obu sytuacji.

Tak więc cenimy czyn c_1 wyżej niż czyn c_2 , gdy tkwiące w nim zachowanie z_1 występuje w sytuacji dla jego podmiotu co najmniej równie trudnej ($s_1 = s_2$) albo nawet trudniejszej ($s_1 > s_2$) w porównaniu z sytuacją, która towarzyszy zachowaniu z_2 tkwiącemu w czynie c_2 . W przeciwnym razie są one pod oceną nieporównywalne: $c_1 // c_2$. W ocenie trzeba zawsze mieć na uwadze obie składowe czyny.

Tym kończą się nasze objaśnienia do pojęcia oceny względnej. Dodajmy parę słów komentarza.

3. Ocena czynu, która pomija w nim składową sytuacyjną, jest oceną nierzetelną. W propagandzie dzieje się tak często: porównuje się zachowania dwóch podmiotów, pomijając ich nierówne sytuacje. Klasyczny przykład stanowią oceny zachowań polskich i duńskich w latach wojny.

Mówi się: „patrzcie, Duńczycy większość swoich Żydów ocalili, a Polacy swoich nie”. Zestawia się tutaj zachowania dwóch podmiotów zbiorowych i feruje na tej podstawie ich ocenę: $z_d > z_p$, zatem $c_d > c_p$. Inaczej mówiąc, Duńczycy postąpili szlachetnie, Polacy postąpili nikczemnie. A w zatartym tle pozostaje nieme założenie, że postąpili tak w podobnej sytuacji: $s_p = s_d$.

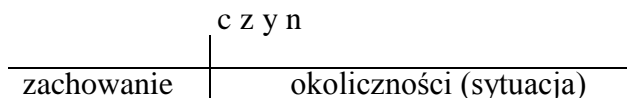
Otóż nie, już pierwsza przesłanka – „Duńczycy ocalili” – jest mylna. W rzeczywistości ocalili nie oni, tylko niemiecki wielkorządca Danii SS-Gruppenführer Werner Best. Duńczycy byli jedynie narzędziem zakulisowej gry politycznej wyższych kół SS, jaką te prowadziły wtedy – jesień 1943! – w obliczu wyraźnie się już rysującej klęski III Rzeszy. Ruchem w tej grze była aranżacja „ucieczki” duńskich Żydów do Szwecji; faktycznie ich tam wypuszczono. (Omawialiśmy już tę sprawę szczegółowo na łamach *Najwyższego Czasu*, nr 46/2012.)

Przyjmijmy jednak *contra factum*, że przesłanka pierwsza jest prawdziwa. Błędna jest przede wszystkim przesłanka druga. Sytuacje Polaków i Duńczyków nie były równe: $\neg(s_p = s_d)$; co więcej, one nie były nawet tylko nieporównywalne: $\neg(s_p // s_d)$. Sytuacja Polaków była niewspółmiernie trudniejsza od sytuacji Duńczyków, i to wielorako. Zauważmy jedynie, że w Danii do ocalenia było kilka tysięcy Żydów, w Polsce zaś kilka milionów – różnica trzech rzędów wielkości. Mamy zatem $s_p > s_d$, albo raczej $s_p \gg s_d$ – jak piszą fizycy, gdy jedna wielkość jest niewspółmiernie większa od drugiej. Warunek (*) dla względnej oceny zachowań nie jest zatem w przypadku polsko-duńskim spełniony.

Problematyczna jest tu nawet ocena absolutna. Czemu bowiem opisywać zachowania relatywnie „ocalili większość”, a nie absolutnie, podając i l u ocalili ci, a ilu tamci. Okazałoby się, że tych Żydów, którym pomogli Duńczycy, było kilka tysięcy, a tych którym Polacy – kilkadziesiąt tysięcy, i to w o wiele trudniejszej sytuacji: $z_p > z_d \wedge s_p > s_d$. Zatem według (*): $c_p > c_d$. Jest więc właśnie tak, jak głosi nasza teza wyjściowa: relatywnie do okoliczności, Polacy zachowali się lepiej niż inni; bo z tych najlepiej zachowali się ponoć Duńczycy. Ocena absolutna to broń obosieczna.

4. Nie zawsze da się oddzielić w czynie ostro zachowanie i okoliczności – jak sugerowałby to nasz rysunek. Każdy bowiem czyn to

nieskończenie złożony kompleks zdarzeń, w którym bez końca można wyróżniać szczegóły coraz dalsze. (Cały odcinek, jako przedział otwarty, reprezentuje ich ogół wydzielony z potoku życia w odrębny czyn.)

Zasada rozdziału jest niby wyraźna: do zachowania zaliczamy to, co w czynie zależy od podmiotu; do sytuacji – całą resztę, czyli wszystko, co w czynie nie zależy od podmiotu, a ma wpływ na jego zachowanie. Zasada ta wskazuje we właściwym kierunku, ale jest sformułowana zbyt prosto.

Weźmy bowiem przykład: ktoś wybrał się na polowanie. Czy to, że ma ze sobą strzelbę i naboje do niej, jest częścią jego myśliwskiego zachowania *z*, czy częścią jego myśliwskiej sytuacji *s*? Przypuśćmy, że z roztargnienia lub pośpiechu wziął naboje nie do tej strzelby. Niczego nie upoluje – „przy takim zachowaniu” czy „w takiej sytuacji”? Trudno rzec. Jakże wziął naboje, zależało na pewno od niego. Ich wybór był więc częścią jego myśliwskiego zachowania. Jednak w obliczu zwierza zaskoczy go fakt, że nabój nie wchodzi mu do lufy. To niedopasowanie jest częścią jego myśliwskiej sytuacji, nie zachowania. Zasada doprowadziła nas tu do sprzeczności.

Nic w tym dziwnego. Zasada rozdziału to skalpel, który miałby rozcinać czysto *continuum* życia. Jak widać, jest na to nie dość ostry. Ale na paralogizmy propagandy wystarczy.

Summary

Human actions are taken to be pairs of the subject's behaviour and his situation. Behaviours are partially ordered by their praise- or blameworthiness, situations by their conductiveness. The direct product of the two orderings mentioned yields the relative evaluation of an action. Typical examples are discussed.

Key words: human actions, subject's behaviour, subject's situation, evaluation of an action.